

LES GUILLERIES. TERRA DE REFUGI

JOSEP TARRÉS I TURON

Text ampliat de les conferències de presentació del llibre *Les Guilleries* d'Emili Rams i Josep Tarrés l'any 2001. Explica que aquesta contrada ha estat sempre refugi de quelcom: ausetans, bandolers, carlins, estiuejants de balneari i, darrerament, refugi d'aigua embotellada o emmagatzemada per a les ciutats. Al final, l'autor proposa que les Guilleries siguin tant un refugi sostenible d'aigua com un refugi de natura sense intervenció, però un refugi sense des-
plament.

Paraules clau: terra de refugi, bandolerisme, invasions, estiuejants.

*This is an extended text based on the talks given at the presentation of the book *Les Guilleries* by Emili Rams and Josep Tarrés in 2001. The article describes how this area has always acted as a refuge: for the Ausetans, the outlawed Bandolers, the Carlins, the summer residents at the spas, and finally a refuge for the storing of water, in bottles or in reservoirs, for the city. At the end of the article, the authors argue that Les Guilleries should be not only an environmentally sustainable source of stored water, but also a place of refuge for the natural environment, free from interventions but free as well of the blight of rural depopulation.*

Keywords: land of refuge, banditry, invasions, summer residents.

El concepte de refugi va lligat amb el de protecció de quelcom que estimem significatiu o valuós. Per arribar a ser refugi cal, en primer lloc, tenir-ne les condicions i, després, que sigui emprat com a tal. Les Guilleries no només en tenen les característiques, sinó que també, en el transcurs de la història, han servit de refugi per a persones o per a altres elements tan valuosos com l'aigua.

Nota preliminar d'estudi:

A la terra de refugi es donen dues circumstàncies: el nombre de pobladors pot canviar en diferents períodes de temps en un sentit ampli i la densitat de població és baixa en relació a altres zones. En temps antics, quan hi havia perill d'invasions o en guerres, les terres de refugi augmentaven de població. En canvi, en els temps actuals, les terres de refugi canvien de pobladors en funció del turisme o de les segones residències. Aquestes zones més poblades podien ésser terra de pas o terra d'estada. La diferència entre una i altra ve del fet que, en el primer cas, existeix una població fluctuant en funció de l'estada dels qui «estan de pas» i, en el segon cas, la població és bastant estable ja que normalment estan fora de les grans vies de comunicació. A més de la terra de refugi, de pas i d'estada, també cal tenir en compte la terra poc poblada (terra despoblada) que es dona en el cas de les zones desertes o inaccessibles. Així, d'una forma simplista, la tipologia del territori en funció de la seva accessibilitat (quantitat de pobladors en relació a altres zones, P) i el grau de moviment de la població (variabilitat de la població, V) és la següent: Terra de pas: Molta P, V alta; Terra d'estada: Molta P, V baixa; Terra de refugi: Poca P, V alta; Terra despoblada: Poca P, V baixa.

Les muntanyes arrodonides de les Guilleries envolten el Soler de Mansolí que va ser refugi de carlins (hospital de sang). Fotografia: Salvador Bosch

El de les Guilleries és un massís que està delimitat a l'oest per la plana d'Osona, al nord per l'altiplà del Collsacabra, a l'est per la plana de la Selva i al sud pel muntanyam del Montseny. Tot aquest conjunt de muntanyes amb siluetes arrodonides està trencat principalment pel riu Ter, la riera d'Osor i la riera Major, que formen valls amagades, lluny de les principals vies de comunicació. Aquestes valls i indrets tenen com a barreres naturals el Montseny, els cingles del Collsacabra i la carena de muntanyes que van des de la Serra del Corb, passant per Santa Bàrbara, fins a arribar al Far seguint una falla geològica. Les condicions climàtiques de les Guilleries estan condicionades per aquest espai físic. La temperatura, l'índex de pluviometria i altres indicadors climàtics s'apropen als existents als Pirineus i són diferents dels de les planes d'Osona i la Selva, que l'envolten. Aquests aspectes fan que tota la contrada tingui les condicions adients per ser una terra de refugi i, com veurem a continuació, ho ha estat moltes vegades en el transcurs de la història.

Un país antic

Des de fa milers d'anys, aquestes terres han estat ocupades per diferents pobladors. Els ausetans van ésser uns d'ells i els darrers abans dels romans. L'àrea més important on estaven establerts era la plana de Vic, però es van estendre cap a Girona. Segurament, les muntanyes que limiten el sud i l'oest de les Guilleries van marcar l'àrea d'ocupació d'aquestes tribus ibèriques; les carenes de la zona

L'indret de Plantadís a tocar l'embassament del Pasteral, refugi d'aigua emmagatzemada per a la ciutat de Barcelona. Fotografia: Salvador Bosch

eren com barreres naturals que protegien el que ja es configurava com a refugi. De fet, l'ocupació dels romans va ser més tardana en relació amb altres àrees.

Els romans també hi deixaren la seva petja. Cal destacar la introducció del castanyer, del qual aprofitaven no només la fusta, sinó també la fruita, la castanya, per fer-ne farina. Una part de les plantacions actuals de castanyers tenen els seus inicis en les plantacions que feren els romans. Les valls d'Osor i Susqueda haurien estat «colonitzades» en aquella època, quan s'hi construïren diferents viles i vilars. Totes aquestes valls ja estaven comunicades vers *Gerunda* i *Ausa*, l'actual Vic; de segur que existia un camí romà que travessava tota la comarca i que passava prop del santuari del Coll, on es va trobar una ara romana en unes ruïnes que devien pertànyer a un edicle o temple romà. Aquesta peça arqueològica, que és molt significativa, actualment és al Museu Episcopal de Vic.

Vindria tot seguit un llarg període de temps molt agitat, del qual tenim molt poca informació, que coincideix amb el daltabaix de l'Imperi romà, la transició dels visigots i la pressió dels àrabs. Amb tot i això, sí que tenim força notícies de finals del primer mil·lenni, quan es va iniciar el repoblament impulsat pels francs i es va formalitzar la creació dels comtats carolingis. De fet, la repoblació de les Guilleries, dins el comtat de Vic, és més tardana que en altres llocs: quan els comtats de Ripoll, Besalú, Girona, Empúries i, fins i tot, el de Barcelona ja estaven plenament establerts, la comarca de les Guilleries restava com un refugi, era terra de ningú. Però, quan la repoblació es va iniciar, molta gent que venia dels

comtats pirinencs s'establí en les noves terres conquerides. La toponímia ens fa adonar d'aquesta circumstància. En aquesta època agafen molta importància les valls d'Osor, de Susqueda i de Sau. Serà durant aquest període de temps quan es bastiran els castells de Solterra, de Fornils i d'altres, per a la protecció dels nous espais poblats. A l'alta edat mitjana, les Guilleries no van ser lloc ni d'enfrontaments ni de grans esdeveniments; sembla que aquella quietud que dona un bon refugi va servir per crear el fonament i l'estructura de masos, parròquies i pobles en tota aquella àrea. Alguns dels grans masos actuals, com el Sobirà, es van construir aleshores.

Bandolerisme i bruixeria

A partir del segle xv, a Catalunya s'inicia una etapa de decadència que té les seves conseqüències a les Guilleries. La situació de crisi va propiciar que un sector de la població hi trobés les condicions adients per desenvolupar el bandolerisme i la bruixeria. El bandoler més popular de Catalunya, en Serrallonga, va tenir en aquestes muntanyes el seu refugi permanent. Per la seva trajectòria familiar (nascut al mas la Sala de Viladrau, casat al mas Serrallonga de Querós...) es coneixia tota la comarca i s'escapolia davant de qualsevol adversitat. Encara avui dia, qualsevol cova o cau de les Guilleries pot portar el nom de cova d'en Serrallonga. Víctor Balaguer, en el seu fantasiós llibre *Don Juan de Serrallonga*, descriu aquesta terra com un lloc solitari i salvatge i amb vegetació primitiva i verge. Altres bandolers, com en Perot Rocaguinarda o en Toca-sons i posteriorment en Becaina, també van tenir les Guilleries com a refugi.

Invasions franceses

Durant les nombroses invasions franceses a la nostra terra, sempre des les Guilleries sorgeixen grups que lluiten per oposar-se a la dominació estrangera. L'any 1652, un grup de gent d'aquesta terra i de refugiats de Vic i de Girona intenten apoderar-se de la ciutat de Vic, ocupada pels francesos. Dirigien els revoltats Dídac de Sarriera, baró de Solterra, i el seu germà Miquel. La conjura fou descoberta, i el baró de Solterra, el seu germà i dotze dels principals revoltats foren executats.

A finals del segle xvii i principis del xviii, un grup de guilleriencs, conjuntament amb gent de la plana de Vic, s'enfronten a Felip V i els seus partidaris per tal d'instal·lar a Espanya l'arxiduc Carles. Entre aquell grup de polítics i militars anomenats els Vigatans, destacava Josep Moragues, l'heroi de la Guerra de Successió, nascut a Sant Hilari Sacalm. El dia 13 de gener de 1714, els sometents d'Arbúcies, Sant Hilari, Espinelves i Viladrau van derrotar una columna de soldats francesos que anava d'Hostalric a Vic.

Més endavant, el malestar polític i social que sovint propiciava nombroses guerres a Catalunya va fer de les Guilleries un lloc ideal de refugi per als habitants d'altres contrades, on per ser lloc de pas estaven més sotmesos a les exigències dels exèrcits que hi operaven. Durant la Guerra del Francès, també anomenada Guerra de la Independència, refugiats de diverses poblacions properes a Girona cercaven refugi a les masies de les Guilleries. En aquells anys, totes les cases de la contrada estaven habitades i, encara que amb una economia

La casa de Serrallonga de Querós –en la fotografia de Salvador Bosch als voltants de 1960– va ser refugi del mític bandoler.

molt magra, de subsistència, vivien en llocs que les mateixes muntanyes amagaven i feien poc accessibles; eren, aquells paratges, un refugi que acollia molts refugiats que no tenien més remei que esperar temps millors per retornar als seus llocs d'origen.

Cau de carlins

Aquesta situació de tranquil·litat va fer que durant les guerres carlines els defensors de la causa del pretendent Carles trobessin en aquestes muntanyes el seu refugi ideal. Són molts els exemples que ens demostren que les Guilleries van ser refugi de carlins. La batalla que va propiciar el final de la segona guerra carlina (la dels Matiners) va tenir lloc al Pasteral, en un indret que marca una de les portes d'entrada a les Guilleries. Tanmateix, els comandaments de l'exèrcit isabelí, conscients que no podien perseguir els carlins per dins del bosc guillerienc, van decidir envoltar-los, en una operació militar d'alta volada: el gros de l'exèrcit es va dirigir cap a Vic passant per sota el Montseny per Sant Celoni i la resta es va enfrontar als revoltats al Pasteral. Tant en la segona com en la tercera carlinada, un bon nombre d'hospitals de sang destinats a acollir els soldats carlistes s'instal·laren dins les Guilleries, com és el cas, entre altres, de l'hospital que s'instal·là al santuari de la Mare de Déu del Coll o el del mas del Solé de Montsolís. Encara avui, en aquest important mas, es poden percebre les restes de la pintura que es veu sobre les dovelles de l'antiga porta principal, on es

llegeix *Hospital de Sangre*. Finalment, podem esmentar que, després de la darrera carlinada, l'exèrcit va decidir aixecar un plànol detallat de tota la zona per contrarestar el gran coneixement pràctic del terreny que tenien els carlins.

L'aixecament d'aquest plànol va ser el motiu de l'expedició militar del tinent Juli Serra, que en va deixar constància en el seu magnífic llibre *Las Guillerias*. Per sort, el plànol no es va fer servir per engegar cap acció militar, sinó que seria utilitzat per diferents tècnics que a principis de segle el repassaren per portar a cap els seus projectes industrials. També serví per guiar els pioners de l'excursionisme català quan començaven a descobrir les Guilleries.

Estiuejants de balneari

En el camp industrial, l'empresari Manuel Bertrand i Salsas va projectar l'any 1910 un transvasament per portar les aigües de les rieres Major i d'Osor cap a Barcelona. La complexitat del projecte feia necessari un estudi detallat del terreny, i aquest treball ja l'havia fet l'estat major de l'exèrcit espanyol en fer aixecar el plànol on intervingué el tinent topògraf Juli Serra.

A principis del segle xx, les Guilleries estaven considerades com una comarca natural de la mateixa categoria que l'Empordà, la Selva o la Muntanya. El seu caràcter «exòtic» (carlins, refugi de pagesos i gent de bosc...) quedava reflectit en diferents publicacions per les descripcions que en feien els viatgers Artur Osona, Juli Serra i d'altres. O en els escrits que publicaven en revistes o llibres Anton Busquets i Punset, Prudenci Bertrana o Francesc Carreras i Candi. A més, durant aquesta època, la gent benestant estava sensibilitzada per la millora de la qualitat de vida. L'existència d'aigües medicinals a la comarca afavoria la construcció de balnearis. Aquestes circumstàncies van fer que Sant Hilari Sacalm es transformés en un centre de salut de primera magnitud, on la gent «urbana» trobava repòs i aigües curatives en un entorn «natural». A Santa Coloma de Farners també es construiria un balneari, igual que en altres indrets, com Amer. A més a més es van idear un munt de nous projectes que no van reeixir. De mica en mica, aquesta contrada es transformà en refugi ideal d'estiuejants de balneari. Era, aquell, un recés privilegiat al qual s'acudia amb el benentès que el repòs era necessari per mantenir la salut; però també calia omplir el temps que duraven les vacances amb diverses activitats per no avorrir-se. La diversió era essencial: sardanes, balls, teatre, recitals de música, edició de revistes, etc. Calia emplenar d'activitats les nits d'estiu; per aquesta raó, el Carnestoltes a Sant Hilari Sacalm se celebrava a l'estiu. Aleshores estiuejava a Sant Hilari Sacalm bona part de la burgesia catalana, i regularment hi acudien personalitats tan importants com Francesc Macià, Manuel Azaña, Francesc Carreras i Candi, etc.

La Guerra Civil espanyola va interrompre l'arribada d'estiuejants a les Guilleries. D'aleshores ençà, la davallada es va començar a fer sentir. Alguns pobles de la contrada acolliren refugiats de guerra, tot i que l'acolliment de desplaçats no va ser significatiu si el comparem amb el nombre de persones que van acollir altres comarques catalanes.

Arribà la postguerra, i a voltes el boscam guillerienc també serví d'amagatall per a més d'un maqui que passava per les Guilleries quan feia el recorregut entre Barcelona i França. Amb tot i això, aquesta terra ja no era l'indret on s'aixoplu-

Mapa del llibre *Geografia de Catalunya* de Lluís Artigas editat el 1908. Les Guilleries hi figura com una comarca sense capital com si fos un refugi de les altres contrades que l'envolten.

gaven habitualment els revoltats o hi tenien la seva base d'operacions, tal com passava en temps de les guerres carlines o dels bandolers.

Refugi d'aigua

El refugi d'estiuejants va començar a davallar a partir de la postguerra. En la dècada dels anys seixanta, les noves necessitats i les millores en les condicions de vida van fer que les Guilleries deixessin de ser, per primer cop, un refugi de gent. Sorgeix aleshores el turisme de masses, i el mercat s'enfoca vers el binomi format per la platja a l'estiu i la neu a l'hivern. Definitivament, les Guilleries ja no compleixen les característiques que hom demana per anar-hi de vacances, i aquestes circumstàncies comporten el tancament de molts establiments en diferents pobles de la zona. Encara, però, hi ha la percepció que no tot està perdut, i en els darrers anys han sorgit algunes iniciatives (revitalització turística del

bandoler Serrallonga, noves instal·lacions als balnearis, turisme rural, projecte per construir un nou hotel, etc.) que han estat molt encertades, tot i que el resultat final no és el que s'esperava. Actualment, doncs, les Guilleries no es perceben com a refugi turístic, i especialment quan es comparen amb el Montseny.

Si les Guilleries han deixat de ser refugi de gent, de què ho són? La resposta és clara: a partir dels anys seixanta i fins avui dia, són refugi d'aigua, bé sigui embotellada per al consum o emmagatzemada per a l'abastiment de ciutats. Pel que es refereix a l'aigua embotellada, les condicions físiques del massís són les adients per obtenir-ne amb una bona puresa. Però també cal assenyalar que l'encertada política de màrqueting de Font Vella l'ha fet líder en vendes d'aigua embotellada sense gas a Espanya. Si a més hi afegim les altres marques que capten les aigües al massís Montseny-Guilleries, ens trobem que bona part de l'aigua embotellada sense gas que es beu a Catalunya i a Espanya prové de les Guilleries i el Montseny.

Les necessitats d'aigua a Barcelona han fet que, en el transcurs de la història, s'hagin projectat diferents transvasaments des les Guilleries, bé sigui d'aigua del Ter o de les rieres Major i d'Osor. A partir de l'any 1966, es transvasa part del cabal del Ter des del punt de captació al Pasteral I cap a Barcelona. Després, també des del Pasteral II se n'agafa una altra part, que va vers les poblacions de Girona i la Costa Brava. És important assenyalar que el conjunt format per les preses de Sau, Susqueda i el Pasteral fa dues grans funcions: regular les crescudes del Ter i emmagatzemar l'aigua que després serà transvasada o llençada un altre cop al riu.

Vers el futur

Aquesta situació porta a fer-se la pregunta següent: en el futur, les Guilleries de què seran refugi? La resposta crec que ha de passar per:

1. *Refugi sostenible d'aigua.* L'aigua és un recurs escàs i, per tant, s'ha de portar a terme una política que garanteixi la seva continuïtat i, alhora, no malmeti l'entorn. L'aigua a les Guilleries no té un component d'atracció d'ús turístic (piragüisme, barranquisme...), sinó que té un lligam natural amb el seu entorn. S'ha de garantir que les extraccions d'aigua embotellada no trenquin aquest equilibri amb l'entorn i que tant les explotacions forestals com els habitants dels pobles de la zona tinguin l'aigua que necessiten.
2. *Refugi de natura sense intervenció.* Les Guilleries tenen unes característiques molt peculiars; una part molt important de la massa forestal que cobreix el muntanyam és vegetació implantada per silvicultura, que en el cas de determinades espècies, com és el castanyer, fa centenars d'anys que es cuida per treure'n rendiment econòmic. Els paratges guilleriencs tenen unes vistes encisadores però severes. És un terreny feréstec que el dibuixant Òscar va entendre que era el més apte per trobar-hi el ieti de les Guilleries. En aquesta zona les poques vies de comunicació, si exceptuem l'Eix Transversal, tenen un trànsit tan reduït que es podrien transformar en carreteres «ecològiques». En fi, bona part del territori de les Guilleries es defensa per si mateix i, per tant, pot ser un refugi de natura sense intervenció, que a la llarga ha de portar un turisme que torni a cercar salut i repòs i fugi de les grans massificacions

actuals. Deixem que l'explotació forestal faci el seu curs natural; només cal prendre mesures correctores per tal de protegir espècies tradicionalment en perill –com actualment és el castanyer– i vigilar la proliferació i implantació d'espècies foranes que no són adequades per a la zona.

3. *Refugi sense despoblament.* Tanmateix, les dues propostes anteriors han d'estar condicionades al fet que totes les accions que es portin a terme no incideixin negativament en el poblament actual de les Guilleries, que és molt baix. Cal trobar l'equilibri entre les activitats agroforestals, les industrials i les turístiques i permetre, així, que la gent de les Guilleries conservi les seves arrels en un món cada vegada més globalitzat.

En conclusió, la condició de refugi ha comportat un desconeixement de la zona, però també ha permès mantenir en molt bones condicions l'hàbitat, que no s'ha destrossat tant com en d'altres indrets de Catalunya. En un futur, s'ha d'entendre aquesta condició com un element que ha de diferenciar les Guilleries d'altres llocs. I això s'aconseguirà amb la força de la gent, que vetllarà perquè aquesta terra segueixi recollint aquella expressió que un dia va escriure el gran escriptor hilarrenc Anton Busquets i Punset: *un paratge regalat*.